

LEBOVITS IMRE

120 ÉVE SZÜLETETT NAGYBACZONI NAGY VILMOS VEZÉREZREDES, HONVÉDELMI MINISZTER

Nagy Vilmos¹ ősi erdélyi család szülötte. A nemesi – lófő – címet Apafi Mihály fejedelemtől kapták. A család Kossuth és az 1848–1849-es szabadságharc iránti tisztelet és elkötelezettség szellemében élt. Szegények voltak, de a fiaik, Béla és Vilmos, nem csak középiskolai, hanem főiskolai végzettséget is szereztek. Mindketten a katonai pályát választották.

Nagy Vilmos a szászvárosi református gimnáziumban érettségizett. Erdély és a Bethlen Gábor teremtette humanista szemlélet nagy hatással volt rá. A soknemzetiségű Erdélyben a magyarok, szászok, románok, zsidók, örmények tisztelték és megértették egymást. Ott került igaz barátságba Groza Péterrel, a későbbi román miniszterelnökkel és államférfival. A Ludovika után honvéd felsőbb tiszti tanfolyam következett, majd 1909–1912 között a bécsi Hadiiskola, ahol már kibontakoztak kiemelkedő képességei, bár a középiskolában és a Ludovikán is mindig osztályelső volt. Tanulmányait mindig díjmentesen, államköltségen végezte. Pályafutását a honvédségnél kezdte. A korabeli felfogás a honvédséget a közös alakulatoknál alacsonyabb értékűnek tekintette, ezért hátrányosabb helyzetűnek is minősült, viszont a szellem sokkal magyarabb volt, mint a német parancsnoklási nyelvű közös egységeknél. A

trianoni békeszerződés után is hivatásos tiszt maradt. Kiválóan képzett, nyelveket beszélő katona volt, pályája, egyénisége azonban, vélhetően családjának, neveltetésének, Erdély megértő légkörének köszönhetően, jelentősen eltér a korszak vezető tisztjeitől.

Az első világháború kitörésekor Nagy Vilmos alakulatával először a Szerbia elleni hadműveletekben vett részt 1914 decembereig. 1915 elején a Kárpátokban harcolt a kemény téli csatában, majd részt vett a sikeres támadó hadműveletekben, a gorlicei áttöréskor, 1915 májusában, a 79. honvéd gyalogdandár vezérkarában szolgált.

1915 augusztusa és 1916 júniusa között először a Magyar Királyi Hadügyminisztériumban, majd a Szurmay-hadtest parancsnokságán teljesített szolgálatot, részt vett a Volhíniában zajlott súlyos harcokban. Tevékenységéért 3. osztályú hadidíszítményes katonai érdemkeresztet kapott, valamint három alkalommal a legfelsőbb dicséret elismerésben részesült.

1917–1918 folyamán a Keleti-Kárpátokban az orosz csapatok ellen 28 kilométeres szakaszon védekező 16. honvéd gyalogdandárnak volt egy éven át a vezérkari főnöke, onnan vezényelték 1918 elején a Honvédelmi Minisztériumba.²

¹ Nagy Vilmos, nagybaczoni, vitéz lófő (Parajd, 1884.május 30 – Budapest, 1976. június 21.) katonatiszt, katonai szakíró. Hadnagy 1905., főhadnagy 1910., százados 1914., őrnagy 1919., alezredes 1921., ezredes 1925., vezérőrnagy 1934., altábornagy 1937., vezérezredes 1940. Ludovika Akadémia, bécsi Hadiiskola. Vezérkari tisztként részt vesz az első világháborúban. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg parancsnokságán teljesít szolgálatot. Az 1919-es igazoló eljárás után vezérkari őrnagy, 1925–1927: a honvédelmi miniszter szárnysegédje. 1927–1931 között az I. budapesti vegyecsandár vezérkari főnöke, 1931-től 1934-ig a honvédség főparancsnokának szárnysegédje, 1934-ben kapja meg az első tábornoki, a vezérőrnagyi rendfokozatot. 1935–1936-ban a Honvédelmi Minisztérium katonai közigazgatási csoportfőnöke, 1937-től altábornagy, 1938–1939-ben az I. budapesti hadtest parancsnoka, 1939–1940-ben a honvédség főparancsnokának gyalogsági szemlélője. 1940–1941-ben az I. hadsereg főparancsnoka, rövid nyugdíjazási időszakot követően 1942. szeptember 24 – 1943. június 12. között Kállay Miklós kormányának honvédelmi minisztere. 1944. november 16-án a csendőrség a nyilas kormány utasítására letartóztatja. Sopronkőhidára, majd Németországba hurcolják. Németországban a magyar csendőrség őrizete alatt álló nyilas internálótáborban tartják. 1945. május 1.-én az amerikai csapatok hozták meg számára a szabadságot. 1945 után nem kíván a közéletben részt venni. Az ötvenes években sok megaláztatás éri. Rangjától nem fosztják meg, de nyugdíját egy ideig megvonják és a családot a klotildíjleti villából kitelepítik. Béla fiát koholt vádak alapján 10 évre ítélik, amiből 4 évet tölt le, Groza Péter román miniszterelnök közbenjárására szabadul.

² Az 1918. január 26-i távozásakor kiadott tiszti parancs méltatja bátorságát, katonai tudását, emberi tulajdonságait: „Ott van a harcok közepette, amikor példás bátorsággal, hősiességgel személyesen harcba s

Az októberi katonai összeomlás és a forradalom a minisztériumban érte. A tisztikar túlnyomó többsége a polgári demokratikus forradalom híve volt. Remélték, hogy a Károlyi-kormány legalább részlegesen megvédi az ország területi integritását. A Tanácsköztársaság idején a Vörös Hadsereg főparancsnokságán szolgált, egyben a Székely Nemzeti Tanács katonai szakértője volt. Személyes kapcsolatot tartott Stromfeld Auréllal, a Vörös Hadsereg vezérkari főnökével.

Nagy Vilmos a húszas–harcmincas években folyamatosan haladt előre a katonai ranglétrán, ugyanakkor jelentős tudományos és publicisztikai tevékenységre is jutott ideje és energiája. Munkásságát tudományos alaposság, magas szakmai igényesség, a hazai és külföldi szakirodalom alapos ismerete jellemzi. Az 1920-as évek elején jelent meg a Szerbiai hadjárat (I–II.) című hadtörténeti tanulmánya, 1922-ben pedig a Románia elleni hadjárat (1916–1917) című műve, amely származása, családi hagyományai, Erdély sorsa iránti aggódása miatt a legközelebb állt hozzá. 1925-ben látott napvilágot a Támadás című, stratégiai kérdésekkel foglalkozó írása. A Felvidék felszabadítása című értekezése 1939-ben, a Hadtörténelmi Közleményekben jelent meg.

A hadtörténelem mellett Nagy Vilmos alapos ismerője volt a hadtudomány és a hadművészet kérdéseinek is. Minthogy a harmincas évek közepétől lehetőség nyílt a honvédség haditechnikai fejlesztésére, és megkezdődött a tüzérség, a gépkocsizó alakulatok és a páncélos erők fejlesztése, már a Magyar Katonai Szemle 1936 februári számában elemezte a gyorsan mozgó alakulatok szerepét.

A hadtörténet és a hadtudomány mellett az immár budapesti hadtestparancsnok Nagy Vilmos figyelme, érdeklődése kiterjedt a honvédelmi sportokra is. Személyesen vett részt a military lovaglásokon. Major Ákos hadbíró írta: „a budapesti hadtestparancsnok sorozatosan utasította vissza a katonai ügyészi indítványokat, mert a legénységi ügyekben az in-

kitartásra buzdítja, felvillanyozza csapatainkat a túlnyomó erőben lévő ádáz ellenséggel szemben. ... Nagy katonai tudás, forró hazaszeretet, vasidegzet jellemezték. ... Örök jókedve, átlagot felülmúló kedvessége, őszinte emberbarátsága tették könnyűvé a szolgálatot.” (Még a 61. honvéd gyalogezred tisztjeként bátyjával, Nagy Bélával, a 6. szabadkai gyalogezred századosával, 1916-ban kezdeményezte a nagybacsoni előnév használatának engedélyezését. A földbirtok és a család lakóhelyéül szolgáló község nevének előnévként történő használatát IV. Károly király 1918-ban engedélyezte nekik hosszas procedúra után, figyelembe véve a háború alatt szerzett érdemeiket.)

A HONVÉDELMI MINISZTERIUM,
A HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM,
A NEMZETI KEGYELETI BIZOTTSÁG,
A MAGYARORSZÁGI ZSIDÓ HITKÖZSÉGEK SZÖVETSÉGE
ÉS A MUNKÁSZOLGÁLATOSOK ORSZÁGOS EGYESÜLETE
TISZTELETTAL MEGHÍVJA ÖNT

VITÉZ LÓFŐ NAGYBACSONI NAGY VILMOS
VEZÉREDES, VOLT HONVÉDELMI MINISZTER
EMLEKTÁBLÁJÁNAK AVATÁSÁRA
ÉS AZ AZT KÖVETŐ KOSZORÚZÁSI ÜNNEPSÉGRE.

MEGHÍVÓ

IDEJE:
2003. JÚNIUS 18., 13 ÓRA
HELYE:
**HM HADTÖRTÉNETI INTÉZET ÉS MÚZEUM,
DÍSZUDVAR
(1014 BUDAPEST, KAPISZTRÁN TÉR 2-4.)**

**EMLEKEZZÜNK A HAZÁJÁT SZERETŐ KATONÁRA,
AKI EMBER MARADT AZ EMBERTELENSÉGBEN**

tézkedéseket túl drasztikusnak, a tisztii ügyek kezelését pedig túl szőrmentinek tekintette.”

Már tábornok volt Nagy Vilmos, amikor egy alkalommal a vasúton hazafelé utaztában a pályaudvaron Az Est című újságot vette meg. A fülkében egy alezredes is vele utazott. Olvasás közben a tábornokot elnyomta az álom és csak otthon vette észre, hogy újságja első oldalára valaki ráírta: „Magyar ember ilyen újságot nem olvas!”

Másnap a vonaton ismét találkozott az al-rezreddel és módot talált rá, hogy felelőségre vonja. Megmagyarázta neki, hogy minden nyílt eszű embernek ismernie kell a másik oldal véleményét és gondolkodását. Ha nem is rokonszenvesnek neki a baloldali vagy polgári pártok, legalább ésszerűségből és a szükséges tájékozódás kedvéért olvassa át néha az ő lapjaikat is. A tisztikarnak politizálnia ugyan nem szabad, de az is helytelen, ha a nem politizáló magatartást úgy értelmezi, hogy kizárólag a jobboldali sajtótermékeket olvassa. Ne tegye szánt szándékkal vakká magát, igenis ismerje meg a világ eseményeit és azokat a hatalmas erőket, melyek az események mögött munkálnak.

Az 1938. november 2.-i első bécsi döntés alapján a m. kir. Honvédség november 5–10. között bevonult a hazánkban ítélt 12 000 km² területű 1,1 millió, túlnyomórészt magyar lakosságú felvidéki területekre. A budapesti I. hadtest bevonulását Ipolyságra, Párkányra, Losoncra és Lévára Nagy Vilmos irányította. Az ipolysági vármegyeháza erkélyéről elhangzott, a bevonuló honvédséget köszöntő beszédek után Nagy Vilmos felhívta a lakosságot, hogy a polgári közigazgatás megindulásáig bizalommal forduljanak panaszaikkal a katonai hatóságokhoz. Biztosította a lakosokat, hogy a magyar honvédek a béke és a kiengesztelődés embereiként érkeztek, és mindenkinél védelmezői lesznek, akik a magyar haza hűséges gyermekei.

Felsőbb rendelkezésre a Felvidéken katonai közigazgatást hoztak létre, melynek székhelye Ipolyság lett, ott kellett működnie december 20.-ig, vagyis a polgári közigazgatás létrejöttéig. Ezt követően Nagy Vilmos a parancsnoksággal együtt visszatért Budapestre.

1939. márciusáig maradt az I. hadtest parancsnoka, ezután a kormányzó gyalogsági szemlélővé nevezte ki. Ebben a beosztásban jelentős hatáskörrel rendelkezett a parancsnokok kinevezése és a kiképzés területén.

1940. március 1-jével a honvédség felépítése és irányítása alapvetően megváltozott. A kormányzó a Magyar Királyi Honvéd Vezérkar főnöke által gyakorolta legfelsőbb hadúri jogait. A Magyar Királyi Főparancsnokság megszűnt, teljes hatásköre a Magyar Királyi Honvédség vezérkari főnökére szállt.

1940. március 1-én elrendelték három új hadsereg és a gyorshadtest felállítását. Az I.

hadsereg parancsnokává 1940. március 1-i hatállyal Nagy Vilmost nevezték ki, a gyorshadtest parancsnoka dálnoki Miklós Béla tábornok lett. Nagy Vilmos és dálnoki Miklós Béla megbízása a kormányzó és a konzervatív katonai politikai vezetés bizalmát fejezte ki.

1940 elejétől Magyarország és Románia között diplomáciai és katonai tárgyalások kezdődtek Erdély hovatarozásának, pontosabban megosztásának előkészítése, esetleg eldöntése kérdésében. Jelentős nézetkülönbség mutatkozott Erdély visszaszerzésének módjában Werth Henrik, a vezérkar főnöke és Teleki Pál miniszterelnök között. Werth Erdély visszaszerzését német akció eredményeképpen képzelte, Teleki viszont csak önálló diplomáciai-katonai fellépés eredményeképpen volt hajlandó elfogadni azt, ezért 1940. április 15-i levelében olasz–német–magyar tárgyalásokat javasolt a Románia elleni fellépés kérdésében. Nagy Vilmos Teleki Pál miniszterelnök álláspontját támogatta.

Visszaemlékezéseiben utal rá, hogy az 1940 nyári eseményekben meghatározó szerep várt rá: „1940. július 1.-étől az I. hadsereg csapatai felemelt létszámmal a keleti határra vonultak. A hadsereg-főparancsnokságot csaknem teljes hadi állománnyal a Nyíregyháza melletti Sóstóra helyezték. Ez már azt jelentette, hogyha a tárgyalások nem vezetnek eredményre, fegyverrel oldjuk meg az erdélyi kérdést, melyben a döntő szerep az én hadseregemnek jut, melynek állománya kb. 208 000 ember volt”.

A Molotov-Ribbentrop paktumnak Romániára nézve súlyos következményei voltak, ugyanakkor Németország az elszigetelt Romániát magához akarta kötni, mert szüksége volt a román olajra. Ezt jelzi a két ország növekvő külkereskedelmi forgalma.

A magyar vezetés német nyomásra elállt a támadástól. Hitler a július 10-én Münchenbe érkezett Telekit és Csákyt Ribbentrop és Ciano közreműködésével akarta lebeszélni a Románia elleni fellépésről. Ígéretet tett arra, hogy Mussolinival együtt levelben szólítja fel a román királyt, kezdjen tárgyalásokat Magyarországgal a területi kérdésekről.

1940. augusztus 27-én a román nagykövet a német külügyminisztériumban jegyzéket adott át, miszerint kormánya hajlandó elfogadni a tengelyhatalmak döntőbíráskodását. Ribbentrop augusztus 29-re meghívta Bécsbe a román és magyar kormányfőt és a külügy-

minisztereket. Nagy Vilmos így foglalta össze visszaemlékezéseiben az eseményeket: „Augusztus 26.-án végre megoldódott a nehéz helyzet. A románok belátták, hogy mi nem hátrálunk meg, ha tovább húzzák-halasztják a dolgot, fegyverrel intézzük el a kérdést”. Ez volt a második döntőbíráskodási tanácskozás Bécsben 1940. augusztus 29–30-án. Ennek alapján kapta vissza Magyarország az észak-erdélyi területeket, és a Székelyföldet. Így a háborús megoldás helyett békés bevonulás következett. A visszacsatolt területek átadása mintegy két hét alatt zajlott le.

Az értékelést legjobban talán a bevonuló hadseregben szolgáló Király Béla fogalmazta meg: „A magyar kisebbségek visszatérését hazájukhoz nem Hitler és Mussolini ajándékának, hanem az igazság és a nemzeti önrendelkezési elv helyreállításának fogtam fel.”

A Szovjetunió nem ellenezte Észak-Erdély Magyarországhoz való visszakerülését. 1941. júniusában Molotov külügyi népbiztos közölte Kristóffy magyar követellel, hogy a Szovjetunióknak nincs észrevétele a magyar-román területi változásokat illetően.

Az 1. hadsereg szeptember 5-én kezdte meg a bevonulást a románok által kiűritett területekre. Az első jelentős város, ahová a honvédség bevonult, Szatmárnémeti volt, az ünnepélyes alkalmon megjelent Horthy Miklós kormányzó, Teleki Pál miniszterelnök, Bartha Károly honvédelmi miniszter és Werth Henrik, a vezérkar főnöke.

Az erdélyi magyarság mindenütt lelkesedéssel fogadta a bevonulást – emlékszik vissza Nagy Vilmos memoárjaiban. A bevonulás legfelemelőbb pillanatait a Székelyföldön élhette át: „Az erdélyi bevonulás fénypontja volt az a nap, amikor 1940. szeptember 10-én Marosvásárhelyre értünk. A város szélén a város vezetősége diadalkapu előtt várt ránk, a bevonuló csapatokra. Lóhátról kellett válaszolnom a megható üdvözlő beszédekre, igyekeztem rövid beszédben megköszönni a lelkes fogadtatást”. A tábornok székelyföldi beszédében meg is hirdette, hogy békét és megértést hoztak és a „román, szász, német és magyar nemzetiségű egyenlő, s őket a fajiságért hátrányos helyzetbe jutni nem engedik”.

Nagy Vilmos 22 év után ismét bejárhatta a Székelyföld főbb településeit: Parajdon fölkereste édesapja sírját, majd meglátogatta családjá ősi lakhelyét, Nagybaczont, később Sepsiszentgyörgyöt, Kézdivásárhelyt, Gyergyószentmiklóst. A tulajdonképpen bé-

kés, boldog és eufórikus hangulat mellett meg kell említeni egy tragikus epizódot, az ördögkúti összetűzést, ahol egy vélt vagy valós román támadás következtében a honvédség több román személy halálát okozta. Nagy Vilmosnak, mint kolozsvári hadtestparancsnoknak legfontosabb feladata a katonai köz-igazgatás kiépítése volt.

Pályafutásának talán legfényesebb időszaka volt az erdélyi bevonulás, elismertsége, népszerűsége csúcspontjára érkezett. A korabeli sajtó képein, a szatmárnémeti, a kolozsvári díszszemlén a kormányzó és az ország többi vezetője társaságában látható. Sikeresnek tűnő és még békésnek látszó történelmi pillanatban távozott. Bizonyára nem számított arra, hogy két éven belül vissza kell térnie a Honvédelmi Minisztérium élére.

1941. január 9-én Werth Henrik vezérkari főnök fogadta Nagy Vilmost, és közölte vele a koronatanács határozatát, hogy az 1905-ben végzett évfolyam fokozatos nyugállományba helyezését vele fogják kezdeni. Nagy Vilmos 1941. január 31-én Kolozsváron fejezte be szolgálatát. Elismertségét, alárendeltjei szeretetét jelzi, hogy február 10-i hazautazásakor a helyőrség katonái 10 km hosszan felsorakoztak üdvözlésre a sínek két oldalán.

1942. szeptember 21.-én kormányzói beszélgetésre hívták a nyugdíjazott gyalogsági tábornokot. Horthy a beszélgetés során kifejtette, hogy milyen fontos a fegyelem fenntartása a honvédségben. Megemlítette azt is, hogy az utóbbi időkben a honvédségnél lábra kapott politizálás és a magasabb rendelkezések szándékos nem teljesítése. Ezt a megromlott szellemet jórészt a németbarát Bartha Károly honvédelmi miniszter számlájára írta, akit le szándékozott váltani. „Rám gondolt és arra kért, hogy vállaljam el a honvédelmi miniszter tárcáját.”

A honvédelmi miniszter funkcióját alkotmányjogi szempontból úgy szabályozták, hogy a miniszter ténylegesen kivált a hadsereg aktív szolgálatából. Felelőssége elsősorban politikai jellegű volt. A főparancsnok névlegesen a kormányzó, a hadsereg tényleges vezetése a vezérkari főnök – Szombathelyi Ferenc vezérezredes – kezében összpontosult, aki egyben a szovjet fronton harcoló hadsereg legfőbb hadművelési irányítója.

Nagy Vilmos nem minden kritikai vélemény nélkül hagyta el a hadsereget 1941 januárjában. „Régimódi” úri felfogása, becsületes

emberiessége, magyarsága mindinkább anakronisztikussá vált a tisztikarban. Mi több, az „új eszmék” lassan a korábban még jól működő katonák fegyelmét is kikezdték. A vezérkar tisztjei, a Honvédelmi Minisztérium vezető beosztottai nem fogadták szívesen az új minisztert, aki, úgy tűnt, a német-magyar barátságot Budapest, és nem Berlin szempontjából értelmezte. Aki a zsidóüldözésekből – szemben sok tisztársával – nem csak nem kívánt egyéni hasznot húzni, de ragaszkodott a törvények betartásához, és meg akarta akadályozni a mindinkább elterjedő egyéni és kollektív visszaélések embertelenségét és kegyetlenségét.

A szélsőjobboldal befolyása az egész országra kiterjedt. A formálisan nem politizáló, elméletileg a kormányzó ellenőrzése alatt álló tisztikar döntő része a szélsőjobbal, a nyilasokkal szimpatizált és nem a tényleges kormánnyal.

A szélsőjobboldal, a nyilaskeresztes párt és az Imrédy-párt érezte a veszélyt: ha a hadseregben nem engedik a zsidóüldözést, ha visszaszorul a nemzetiszocialista befolyás, ha nem lesz kollaborálás Németországgal, a szélsőjobboldal ereje lényegesen meggyengül.

Nagy Vilmos a Honvédelmi Minisztériumban keresztelte terveiket. Már az ellenforradalom kezdetétől általános gyakorlat volt, hogy aki nem tette magáévá a jobboldal eszméit, nem volt antiszemita, vagy csak tiszteletben tartotta a humanizmus bizonyos eszméit, az csak zsidóbérenc lehetett. Hamar elhangzott a verdikt: a miniszter zsidóbérenc. Megindultak ellene a nyílt támadások és az aknamunka, a rágalmozások és feljelentések – ez utóbbiak Berlinbe címezve, ahol amúgy sem szerették, mert bemutatkozó látogatása során, majd 1943 januárjában is határozottan kiállt a magyar honvédség érdekében.

Ha 1942 végén kellemetlen volt, 1943 első felében egyenesen veszélyessé vált Nagy Vilmos. A sztálingrádi csatát, a voronyezsi katasztrófát követően Kállay Miklós miniszterelnök határozottabb fordulatot eszközölt kormánya politikájában. Megkezdődött a béketárgyalások kora, elhatározták, hogy nem küldenek újabb hadsereget a frontra és lehetőleg a szovjet területeken megmaradt alakulatokat is hazahozatják. Nem kétséges, hogy Kállay elképzeléseiben szilárdan támaszkodott honvédelmi miniszterére.

1943 februárjában a németek kérték, hogy Magyarország három hadosztállal vegyen

részt Jugoszlávia megszállásában. „Hogy mi-képpen értesültem erről a kérdéstről, annak a története sem mindennapi. A vezérkar hadműveleti csoportfőnöke egy ügyszeret hozott át hozzám azzal, hogy ezt Szombathelyi vezéreztres küldi, és kér, hogy az aktát lát-tamozzam, és tartalmát vegyem tudomásul. Ebben az ügyszeretben nem kisebb dologról volt szó, mint arról, hogy a vezérkar főnöke a németekkel megegyezett: Magyarország 3 hadosztályt bocsát a németek rendelkezésére. A keleti hadszíntér egyre fenyegetőbb esemé-nyei miatt a németek balkáni csapataikból vol-tak kénytelenek hadosztályokat átszállítani az orosz hadszíntérre, és ezeket bolgár és magyar csapatokkal akarták pótolni. A német-bolgár megegyezés már megtörtént, és 1943. június 1.-én a mi hadosztályainknak is el kellett volna indulniuk. Azt válaszoltam az iratot hozó tá-bornoknak, hogy ezt így egyszerűen tudomá-sul nem vehetem, mert a vezérkar főnökének nincs joga arra, hogy a német hadvezetősé-gel, a magyar kormány tudta és beleegyezése nélkül, ilyen megállapodásokat kössön! Itt új magyar csapatoknak az ország határain kívüli alkalmazásáról van szó, méghozzá a Balkánon, ami szerintem egyáltalán nem kívánatos. Ezt az ügyet a minisztertanács elé viszem, és ha az hozzájárul, csak akkor lehet a kérdést a néme-tekkel megtárgyalni.

Szombathelyi azonnal felhívott telefo-non. Kimért, majd ingerült hangon próbálta magyarázni, hogy ennek a megállapodásnak megkötésére neki igen is joga van. Ha a kor-mány vele nincs megelégedve, akkor »dobja« őt, de vele így nem lehet eljárni. Erre meg-magyaráztam Szombathelyinek, hogy itt nem személyes kérdéstről, hanem jóval magasabb és fontosabb problémáról van szó. A felelős-séget a parlamenttel és az egész nemzettel szemben nem a vezérkar főnöke, hanem én viselem. Miután a kormánynak felelős mi-nisztere vagyok, ezt nekem a minisztertanács döntése elé kell vinnem.

A három hadosztály kiküldésének kérdé-sét, elutasító felfogásom kifejtésével, 1943. március 10.-én minisztertanács elé terjesz-tettem. A kormány egyhangúlag állást foglalt a kiküldés ellen, és a vezérkar főnökének ja-vaslatát elutasította. Ez volt az első nagyobb összecsapásom Szombathelyivel és a vezér-karral.”

A szélsőjobboldal tehát fokozta a nyomást, ha Kállay megbuktatására nem is érezte ma-gát elég erősnek, Nagy Vilmost, érthető okok-

ból, mindenképpen el akarta távolítani posztjáról. Interpelláltak ellene, támadták, mivel nem tűrte a zsidók elleni kegyetlenkedést. „Én viszont minden igazságtalanságon, visszaélésen, hatalmaskodáson felháborodtam és éreztem, hogy ha nem teszem magamévá a szenvedők ügyét, ha nem intézkedem azonnal ezek megszüntetése végett, ha nem adok utasítást a megtorlásra, akkor magam is tettestársa leszek a bűnösöknek. Ez a magatartásom még jobban ellenem szította a jobboldali gondolkozású vezérkarit tszettek. Így azok, akik a zsidókkal való kegyetlenkedéseket és egyéb erőszakos intézkedéseket megengedhetőnek, sőt kívánatosnak tartották, és akik emberséges intézkedéseimet hazafiatlannak, a magyarság érdekeit sértőnek minősítették, akik keresztény voltukat felfogásukkal és magatartásukkal csak megsúfolták, azok szerint én árulója lettem annak a szent ügynek, melynek – érzésem szerint – kevés hívebb és magyarább szolgálója volt, mint én.”

Nagy Vilmos véleménye szerint a tisztikar nagy része antiszemita volt. A régi hadseregben még szolgáltak zsidók. A tisztikar vallási, vagy faji kérdésekkel korábban nem foglalkozott. A zsidókérdés a hadseregben belül akkor kezdte éreztetni káros hatását, amikor 1939-ben és azt követően a zsidótörvények megszülettek, és azokat a honvédségre is alkalmazták. E törvényekkel olyan szellem kezdett eluralkodni a tisztikaron belül, mely szinte hőskökké avatta azokat, akik a zsidókat bántalmazták és sanyargatták.

Már miniszterségének első napjaiban látta, hogy a hadseregben belül a zsidókérdés a legsúlyosabb problémák egyike. A zsidótörvény szerint a zsidónak számító katonakötelesek szolgálatukat fegyverrel nem, csak munkaszolgálatosként láthatták el. A behívásokat nem korosztályonként, hanem úgynevezett „SAS” – „sürgős, azonnal, sürgős” – behívókkal intézték. Ebből igen súlyos visszaélések keletkeztek. Ha valakinek egy zsidóval valami ügye volt, azt úgy intézte el, hogy behívattatta az illetőt munkaszolgálatra, bármilyen korú, vagy társadalmi állású is volt.

A Honvédelmi Minisztérium zsidóellenes szellemét még jobban elvadította az a rendelet, mely a harctéri szolgálatban a felváltásokat szabályozta. A rendelet kimondta, hogy románnak, szerbnek, zsidónak, politikailag megbízhatatlanoknak semmiféle kedvezmény nem adható, őket felváltani nem lehet, a há-

ború végéig kint kellett maradniuk a fronton. Ezzel szemben a katonákat 6 hónap elteltével fel kellett váltani. Nagy Vilmos e hírhedt 5000-es rendelet vonatkozó 6. pontját azonnal törölte. Megszüntette a munkaszolgálatosoknak fogolyként való kezelését. Elrendelte, hogy a munkaszolgálatosok ellátása megfelelő legyen; a megkívánt munkateljesítményt ne éhező emberroncsokból kényszerítsék ki. Elrendelte, hogy a betegeteket és a szolgálatra alkalmatlanokat azonnal szereljék le. Eltiltotta a rossz bánásmódot és a testi fenyejtést. A legszigorúbb vizsgálatot indította és súlyos büntetéseket szabott ki azokra, akik a munkásszázadok tagjaival brutálisan bántak, azokat bántalmazták, ütötték, verték vagy megszarolták. Utasításai végrehajtásának ellenőrzésével Röder Jenő vezérőrnagyot bízta meg.

A Minisztérium tisztikara ellenszenvvel fogadta intézkedéseit, mert egyetértettek a nyilasokkal. Nagy miniszter ezért elrendelte, hogy a kérelmezők beadványai egyenesen az ő kezébe kerüljenek. Így a beosztottakra csak a végrehajtás maradt.

1942 októberében megsejmelte az Oroszországban harcoló magyar 2. hadsereget, meglátogatta Csatai és Gyimesy altábornagyok hadtestparancsnokságát. A tisztgyűlésen vázolta elveit, elmondta milyen bánásmódot követel meg a legénységgel és a munkásszázadok embereivel szemben, akik közül többet is megszólított, noha látta, hogy a parancsnoknak már az sincs nyére, hogy egyáltalán szóba áll zsidó munkaszolgálatosokkal. A parancsnokokat utasította, hogy a munkásalakulatok megfelelő ellátásban és elhelyezésben részesüljenek. Az erőszakoskodásokat, az igazságtalan, durva bánásmódot és annak elnézését megtiltotta.

A munkaszolgálatosok ügyében a vezérkarnál sem talált megértésre, annál is kevésbé, mivel a harctéri ügyekkel kapcsolatos panaszokat a vezérkarhoz, Szombathelyi vezéreztetéshez jutatta el: a harctéri alakulatok neki voltak alárendelve, ő volt az illetékes.

Már 1942 júniusában jelezték, hogy a magyar 2. hadsereg arcvonala nem tartható. Ezt természetesen tudta a hadseregtalparancsnok, Jány Gusztáv vezéreztetés is. Dálnoki Veress Lajos altábornagy, az I. páncélos hadosztály parancsnoka, baráti hangon fel is szólította Jány Gusztávot: „10 hadosztállyal többet és 100 km-el rövidebb arcvonalat kérj Gusztai, vagy mondj le! Én is követlek és a többi sereg-

testparancsnokok is. Talán így felébrednek az otthoniak és a német hadvezetőség.” Jány válasza csak ennyi volt: „Nem tehetem.”

A közvélemény nagy megdöbbenéssel értesült a Don menti katasztrófáról és az óriási veszteségekről. Kilenc hadosztály elvesztése nagyon érzékenyen érintette az országot. A miniszter először a kormányzónak jelentett, majd a parlamentet tájékoztatta a voronyezsi katasztrófáról. Semmit se szépített, semmit sem hallgatott el, úgy hogy beszámolója után egyes képviselők megdöbbenve azt kérdezték tőle: Nem fél-e megmondani a valóságot? Nem – felelte a miniszter –, mert a parlamentnek tudnia kell az igazságot.

Nagy vezérezredes emlékiratai szerint a kb. 200 000 embert számláló magyar 2. hadseregből mintegy 60 – 70 000 ember maradt meg. Az 50 000 munkaszolgálatosból pedig mindössze 5 – 6000 fő. A többi elesett, megfagyott, vagy hadifogságba került.

A parlament véderőbizottságának bizalmas ülésén Nagy Vilmos miniszter többek közt kijelentette: „A Don menti vereség elsősorban és legfőképpen abban keresendő, hogy a német vezetés a hadseregarancsnok sürgetése és jelentései ellenére sem csökkentette lényegesen a 2. hadsereg arcvonalát, és ennek következtében a front kiterjedése túl nagy volt. Ugyanakkor leszögeztem azt is, hogy a német vezetés nem bocsátotta a tartalékokat idejekorán a hadseregarancsnok rendelkezésére, és azokat a páncélos alakulatokat, melyeknek beérkezését nemcsak a hadseregarancsnokság sürgette, de amelyeket Keitel nekem is megígért, egyáltalán nem küldte el. A vereség felelőssége tehát egyedül a német vezetést terheli!”

Nagy Vilmos viszonya a szélsőjobboldali erőkkal 1943 tavaszától folyamatosan tovább romlott. Sombor-Schweinitzer József helyettes rendőrkapitány a kormányzóhoz és a miniszterelnökhöz küldött jelentésében úgy látta, hogy az európai náci politika fő exponensei Imrédy, Clausen, Quisling, Mussert és Degrelle. Imrédy is saját magát tekintette Hitler legmegbízhatóbb hazai képviselőjének. A szélsőjobboldal ellenszenvét tovább fokozta az, hogy Nagy Vilmos a tiszti becsületügyi szabályzat alapján vizsgálatot indított a tartalékos tiszt Rajniss Ferenc kormányzósértési ügyében.

A lelkiismeret hangja volt Schlachta Margitnak a Lélek Szava című újság 1943. január-

jában megjelent cikke. Ebben többek között megemlékezett a munkaszolgálatosok szenvedéseiről, és arra kérte a magyar anyákat és lányokat, hogy gondoljanak azokra a szerencsétlenekre, akik sok méltatlan szenvedésben és bántalomban részesülnek. Köszönettel emlékezett meg arról a honvédelmi miniszterről, aki bátran ki merte mondani, hogy a zsidó munkaszolgálatos is ember, akinek a munkáját éppen úgy meg kell becsülni, mint a harcoló katonáét. Nagy Vilmos miniszter intézkedései, határozottsága, humanista felfogása tovább rontotta a viszonyát a jobboldali pártokkal.

Nagy Vilmost az imrédysták mellett a nyilasok is támadták, főleg Vajna Gábor, Baky László és Maróthy Károly. 1943. május 2-án kihallgatást kért a kormányzótól, felvázolva, hogy tevékenységét a törvényes szellem, az alkotmányosság, és a keresztényi gondolkodás vezérli. Ezenkívül felhívta a figyelmet a román támadás veszélyére. Horthy minden intézkedésével egyetértett.

Május 3-án hasonló tartalmú levelet intézett a miniszterelnökhöz:

„Emlékeztető a Miniszterelnök Úr részére
Rajniss Ferenc képviselő úr az interpellációs könyvbe az összkormányhoz intézve a következő interpellációt jegyezte be:

Vitéz nagybacsoni Nagy Vilmos m. kir. honvédelmi miniszter szükségesnek mutakozó távozása tárgyában.

Ugyanakkor Piukovich József képviselő úr ugyancsak a kormányhoz címezve interpellációt jegyzett be a m. kir. honvédelmi miniszter úrnak bácskai szokatlan személyi kapcsolata tárgyában.

Mind a két interpellációt, bár személyemet érintik, nem hozzám, hanem a kormányhoz intézték. Hogy egyfelől az interpelláló urakat felmondandóikban, másrésztől a miniszterelnök urat a megadandó válaszban ne feszélyezzem, az ülésen nem fogok megjelenni. Minthogy azonban a támadás központjában személyem áll, az elhangzott beszédek után szükségesnek vélt lépések megtételére irányuló elhatározásom fenntartása mellett a miniszterelnök úr és a ház tájékoztatása és elvi felfogásom leszégezése céljából a következőket állapítom meg:

Személyemmel semmi összefüggésben nem álló családi viszonyoknak az interpellációban való tárgyalása.

Utalás történt arra a tényre, hogy testvérbátyám nagybacsoni Nagy Béla tábornok

1929-ben házasságot kötött egy zsidó származású hölgygel, aki még a házasságkötés előtt kikeresztelkedett. Ennek a ténynek még tárgyalásába sem vagyok hajlandó bocsátkozni, miután az személyemmel semmi összefüggésben nem áll. Megítélésem szerint azonban szemben áll minden alkotmányos felfogással, parlamenti illemmel és az elemi lojalitással, hogy a miniszter személyével semmi összefüggésben nem álló családi viszonyt a parlamenti tárgyalás anyagába bevonják. Az ilyen fegyverek felhasználása a politikai küzdelmekben méltatlan, a törvényhozás komolyságát sértő eljárás és önmagában hordja bírálatát.

A bácskai szokatlan kapcsolatok kérdése.

Az interpellálók magatartásomat Hartmann József úr személyével kapcsolatban teszik bírálat tárgyává. Utalás történt arra, hogy Hartmann úr kikeresztelkedésénél mint keresztapa szerepeltem. Ez megfelel a valóságnak. Ezzel le is zárhatnám az ügyet, mert az kizárólag reám és egyházamra tartozik. Becsületes keresztényen felfogás szerint bárki részéről is jöjjön ily irányban felkérés keresztényen emberhez, azt visszautasítani nincs joga. Reám nézve mint közéleti szerepet betöltő egyénre a felkérés elhárítása legfeljebb akkor lett volna indokolható, ha Hartmann úr erkölcsileg kifogásolható egyén lett volna.

De a keresztényi kötelességen kívül a felkérés teljesítése reám nézve, mint katonára bajtársi kötelesség is volt. Hartmann urat én 38 éve ismerem és becsülöm. A világháború alatt mint becsületes magyar ember, mint bátor katona és mint tartalékos huszár főhadnagy mellettem teljesítette kötelességét hazája iránt. A világháborúban 3 kardos kitüntetéssel, II. osztályú német vaskereszttel és a török vassírhaddal tüntették ki. Egyébként Hartmann úr engem a kikeresztelkedésnél való közreműködésre még miniszteri kinevezésem előtt megkért.

Ilyen előzmények után a kikeresztelkedésnél való közreműködés megtagadása részéről egyben megtagadása lett volna az elemi bajtársi kötelességnek. Azokkal, akik mindezzel szemben Hartmann József úr zsidó származására tudnak hivatkozni, figyelmeztetnem ajánlom hivatali elődömnök, néhai Gömbös Gyulának a képviselőházban 1932. október 12.-én tett kijelentését: »A zsidóságnak azt a részét, amely sorsközösséget vállal a nemzettel, testvéremnek tekintem«. Ugyanakkor világosan megmondotta, hogy kiket ért ezek alatt, amikor kijelentette: »En

láttam a háborúban zsidó hősokeket, akiknek mellén kitüntetések függtek, akik ott harcoltak a többiekkel«.

Idők, felfogások változhatnak, de vannak erkölcsi tételek, amelyek becsületes ember és háborús bajtárs számára változatlanul irányadóak maradnak, még akkor is, ha ezt mindenáron hibát szimatoló kritika tárgyává teszik.

A Hartmann József úr személyével kapcsolatos közgazdasági működésem.

Az előzmények magyarázatát adják annak is, hogy miképpen jött létre köztem és Hartmann József úr között nyugdíjba vonulásom után a kapcsolat, amely alatt nyilvánvalóan az értendő, hogy elvállaltam a szabadkai Hartmann cég elnökségét. Tehát nyugdíjba vonulásom után, miniszterségem előtt fordult hozzám Hartmann József úr azzal a kéréssel, hogy vállaljam el az elnökséget a szabadkai vállalatnál. A vállalatot rövidesen a Hangya teljes egészében bérbe vette, és így az igazgatóság minden üzleti ténykedés nélkül csak a kereskedelmi törvény előírta formáságot tartotta fenn.

Még csak azt jegyzem meg, hogy a gazdasági életben vállalt minden megbízatást illetékes felsőbb hatóságomnak bejelentettem, és ahhoz az engedélyt meg is kaptam. A szörmeárugyár (Tschuk) igazgatóságába való belépésem engedélyezését megindítottam.

Adtam közgazdasági pozícióimat bátyámnak

Erre csak annyit jegyzek meg, hogy én semmit, senkinek át nem adtam. Ugyanazoknak a kapcsolatoknak alapján, amelyek alapján Hartmann úr a szóban forgó vállalat elnökségét nekem felajánlotta, lemondásom után arra bátyámat kérte fel, aki azt elfogadta. Ugyanez történt a szörmeárugyár esetében is.

Ezt megakadályozni sem módom, sem okom nem volt, mert a Hartmann céget, mint már említettem, a Hangya vette bérbe, az igazgatóság működése minden üzleti tevékenység kizárásával a belső igazgatásra van korlátozva. Semmi lehetősége sincs tehát annak, hogy a vállalat az állammal üzleti kapcsolatba kerülve, hivatali állásom és a bátyám által betöltött hely összeférhetetlenségét idézhessen fel. A szörmeárugyár szintén tőlem függetlenül járt el akkor, amidőn bátyámat az igazgatóságba beválasztotta.

A zsidó munkaszolgálatosok kérdése.

Minden olyan beállítást, mintha a zsidó munkaszolgálatosoknak kedvezményeket nyújtottam volna, mint valótlanúságot vissza-

utasítok. Mint katona, és mint alkotmányos miniszter esküt tettem, hogy a törvényeket megtartom és törvényes hatáskörömben ezeket másokkal is megtartatom.

Az 1942. évi XIV. tc. megállapítja a zsidó, vagy annak tekinthető magyar állampolgárok munkaszolgálatának kötelezettségét, feltételeit és módját. Nekem mint katonának és miniszternek egyetlen kötelességem, hogy a törvény rendelkezéseit mindenki részéről betartassam és megakadályozzam, hogy a honvédség bármilyen intézménye kívülálló tényezők részéről politikai célokra, indulatok kielégítésére használtassék fel. Éppen ezért szigorú intézkedésekkel véget vetettem az egyéni önkényeskedéseknek és a sok esetben tapasztalt embertelen bánásmódnak. Irányultak legyen azok akár bosszú kielégítésére, akár vagyoni előny szerzésére. Erre kötelezett hivatali esküm. Ennek a célnak elérésére vezettem be az általános, korosztályok szerint történt behívás rendszerét, amely a honvédség részleges mozgósításával szemben a munkaszolgálat által érintett személyek részére az általános mozgósítást jelenti.

Amikor én a honvédelmi miniszteri tárcát átvettem, olyan területei voltak még rendezetlenek a munkaszolgálatnak, hogy ez a legnagyobb bizonytalanságban a teljes eldurvulás útján haladt. Éppen a rend megteremtése érdekében és a honvédség fegyelmének biztosítása céljából vált szükségessé az, hogy rendezem: az 1942. XIV. tc. végrehajtásának módját. Ezért adtam ki e törvényhez a végrehajtási utasítást.

Rendezni kellett az idézett törvényben elismert kivételetességet.

Ki kellett adnom ugyancsak a törvény rendelkezéseinek megfelelően a munkaszolgálatosok hozzátartozóinak hadisegélyezését.

A visszaélések meggátolása céljából megszüntettem az egyéni behívásokat és az évfolyamonkénti behívást rendeltel el.

A szolgálati szabályzat határozmányainak megfelelően szabályoznom kellett a munkaszázadok belső szolgálatának kezelését.

Az embertelen bánásmódról nap-nap után kaptam jelentéseket. Egyik-másik helyen nemcsak a keretlegénység, hanem sajnos a parancsnokok és a beosztott tiszték is olyan kegyetlen bánásmódot vezettek be a szolgálat kezelésében, hogy azt még a jóérzésű magyar katonák is megsokallták és bejelentették.

A verések, a túlfeszített munka és a rossz táplálkozás következtében több esetben hal-

tak meg munkaszolgálatosok. Ezért hadbírói vizsgálat alá vonattam és szigorú megtorlással fogok az ilyen rémségeknek véget vetni.

Hivatalos vizsgálat állapította meg, hogy több munkásalakulatnál a betegeket nem engedték kórházba. Súlyos tüdő és szívbetegségek, gyomorfekélyesek, sőt még bénák is ott kínlódtak a táborokban és nem akadt parancsnok, aki rendet teremtett volna, mert a kiadott és érvényben volt rendeletek szerint zsidókat semmiféle kedvezményben részesíteni nem volt szabad. Egyes parancsnokok pedig az emberséges bánásmódot is kedvezménynek minősítették.

Irtóhadjáratot indítottam a munkaszolgálatosok és azok családtagjainak megszarolása, de az általuk üzött megvesztegetések ellen is.

Rendeznem kellett a zsidó orvosok, állatorvosok, gyógyszerészek és mérnökök felhasználását. Tehát a kisegítő munkaszolgálat keretében nem kedvezményeket adtam, hanem ellenkezőleg, az érintett személyek körét kiterjesztettem, de egyúttal gondoskodtam arról, hogy a szolgálat teljesítése keretében a törvényt és a szolgálati szabályzatot betartsák és így a törvény szigora és az emberies bánásmód egyformán biztosítva legyen. Ezt követeli a honvédség fegyelme és tekintélye, amely nem tehet különbséget a honvédségben szolgáló katona és munkaszolgálatos között.

Budapest, 1943. május hó 3.-án

v. Nagy Vilmos sk.
honvédelmi miniszter"

Az alkotmányos kormány felszámolására a németek első lépésként Nagy Vilmost akarták eltávolítani, majd a Kállay-kormányt. Ezt igazolja a VKF-2. által lehallgatott jelentés, melyet Anfuso olasz követ küldött Mussolininak; Jagow német követtel folytatott megbeszélése során a német diplomata közölte, hogy reméli a Kállay-kormány belülről történő megbuktatását, de míg ez nem történik meg, követelni fogja a zsidókérdés megoldását és Nagy Vilmos menesztését.

Nagy Vilmos távozása érdekében a német és olasz diplomácia egyaránt nyomást gyakorolt Kállayra. Azt sem lehet kizárni, hogy az imrédysta képviselőket is Jagow német követ bízta a Nagy Vilmos elleni támadásra, bár ezt a követ a Steengracht külügyi államtitkárnak írott levelében cáfolta. Jagow május 25-i levele szerint beszélgetést folytatott Filippo Anfuso olasz követtel, aki elmesélte neki a Kállayval folytatott beszél-

getését, melynek során szemrehányásokkal illette a magyar miniszterelnököt, mert nem eléggé előzékeny a német kívánságokkal szemben, pedig Németország meghatározó tényező Magyarország jövőjére nézve. Kállay kijelentette, hogy elfogadja a német igényeket, kivéve azokat, amelyek a zsidókérdés megoldására vonatkoznak, mert a nagyszámú magyarországi zsidóság a gazdasági életben pótolhatatlan. Jagow levelében érzékelhető a Kállay-kormány iránti ellenszenv. Úgy látta, hogy Kállay és Horthy politikája teljesen egybeesik. A német diplomácia álláspontját igazolja Ribentrop május 26-i levele, melyben a német külügyminiszter kifejtette, hogy Horthy és Kállay a tengelyhatalmaktól elkülönülő politikát folytat és elmarasztalta a kormányzót, mert nem akar Kállaytól megválni. E levélből világosan kitűnik, hogy a németek ismerték az angolszász hatalmak irányába tett magyar diplomáciai útkeresést. Kállay valószínűleg a reá nehezedő német nyomás miatt hajlandó volt feláldozni Nagy Vilmost.

Időközben Nagy Vilmos maga is meggyőződött arról, Kállay miniszterelnök több ízben rá akarta venni a kormányzót, hogy fogadja el a honvédelmi miniszter lemondását. A kormányzó elutasította Kállayt, ám a miniszternek a kezébe került Anfuso olasz követ Mussolinihez intézett távirata, mely szerint az olasz követ megbeszélte Kállayval, hogy a németekkel megromlott viszony megjavítása érdekében feláldozzák Nagy Vilmos honvédelmi minisztert, a zsidóbarátot. Ezt követően Nagy Vilmos 1943. június 8.-án benyújtotta lemondását:

„Főméltóságú Úr!

F. hó 2.-án a miniszterelnök úr tudomásra hozta, hogy a magyar kormánynak meg kell tennie a lépéseket a németekkel való viszony javítására, és hogy most már nemcsak a németek, hanem az olaszok is javasolják, hogy a honvédelmi tárcát adjam át.”

Lemondását a kormányzó elfogadta. 1943. június 10.-én, a kormányzói búcsúkihallgatáson utolsó kérése az volt, hogy a jövőben egyetlen katonát se adjanak a keleti hadszíntérre.

Kállaytól történt elbúcsúzása alkalmával a miniszterelnököt is figyelmeztette, hogy ne járuljon hozzá újabb erőknek az orosz frontra való kiküldéséhez, a háborút a németek nem nyerhetik meg. Kállay közbeszólt: máris elvesztették.

1943. június 11.-én utódja, Csataj Lajos tett nála látogatást, és átvette a minisztériumot. Neki szintén kifejtette, hogy nem szabad több katonát adni a keleti frontra. Ugyanaznap a minisztérium munkatársaitól köszönt el a következő gondolatokkal: ... „az ellenvélemények ellenére is helyes úton haladtam, mert szent meggyőződésem az volt, hogy az az egyetlen helyes út, mely a törvény keretei között maradvá igazságos, egyenes, ember-séges, őszinte, még akkor is, ha nem mindig egyezik a napi élet ide-oda hullámzó érdekeivel és felfogásával...”

Nagy Vilmos távozása élénk visszhangot váltott ki a politikai életben és a sajtóban. A Honvédségi Közlönyben kiadott búcsúparancsában az örök magyar haza érdekeinek szem előtt tartására hívta fel a honvédség figyelmét. Ugocsa megye törvényhatósága június 18.-án Nagyszöllősen tartott ülésén a főispán kezdeményezésére jegyzőkönyvbe iktatta a távozó miniszter érdemeit. A szélsőjobboldal örömmel szemben a demokratikus sajtó méltányolta érdemeit. A Népszava június 16-i számában Szakasits Árpád írt méltató cikket Nagy Vilmosról „A miniszter, aki megy” címmel: „Programot adott abban a tekintetben, hogy a felelősség és kötelesség vállalóinak hogyan kell élniük, milyen szememben kell munkálkodniuk, de hogy kell élnie és dolgoznia mindenkinek, aki ebben az országban él, és minden idegszállával ehhez a földhöz tartozik, ha meg akar maradni azon az úton, mely – mint a búcsúzó miniszter is mondta – a szebb magyar jövő felé vezet.”

A Magyar Nemzet június 13-i és 16-i számai foglalkoztak a miniszter távozásával. Tombor Jenő ezredes kifejtette, hogy szerinte a miniszter legnagyobb értéke a jog- és alkotmánytisztelet volt. A 16-i lapszám a miniszter fő elvét hangsúlyozta, hogy „becsület nélkül nem lehet a katonának élni.”

Nagy Vilmos honvédelmi miniszter lemondása miatt Bajcsy-Zsilinszky Endre 1943. június 10.-én levelet írt Horthy kormányzóhoz:

„...De szabadjon egy további szempontra is felhívnom Főméltóságod figyelmét. A nemzet közvéleményében valósággal romboló hatású az a tudat, hogy tábornoki karunkban oly rendkívül kis mértékben foglal helyet a vérbeli magyarság. Valóságos nemzeti ünnepe volt az országban ebből a szempontból Nagybacsoni Nagy Vilmos miniszteri kineveztetése. Különösen óriási örömet keltett ez

a kinevezés remek székely népünkben. Ez a székelység túlradó lelkesedéssel fogadta a maga fajtájából való kiváló katonának ezt a legmagasabb helyről való megbecsültetését. Most állítólag német és nyilas nyomásra elmenőben van a székely Nagy Vilmos... Kétségtelen, hogy Nagy Vilmos új felfogást, új stílust hozott a maga – fájdalom – nagyon későn kezdődött miniszteri munkálkodásában. Mondhatnám úgy is: visszahozta a régi, igaz magyar katonai szellemet ebbe a hivatalba. Emberséges és előkelő gondolkodása a vérbeli magyar emberé, a vérbeli magyar katonáé. Az ő Istene nyilván nem a gyalogos Wotan! Cselekedetei pedig, melyekkel »álljt!« parancsolt a nagyon elharapózott idegen szellemű törvénytelenségeknek és atrocitásoknak, a zsidókkal és a nem magyar nemzetiségekkel szemben, ahogyan igyekezett megfékezni az alárendelt tényezők kiskirálykodásának polgárháborús tüneteit, ahogyan megállapította elsőként felszerelésünk végzetes hiányait odakint a frontokon, s bátran igyekezett levonni annak következtetéseit: mindez, Főméltóságú Uram, történelmi munka immár.”

Nagy Vilmos pályafutásának legnehezebb és legfelelősebb szakasza fejeződött be 1943. június 12-én. Baráti körben kifejtett beszélgetései is tanúsítják, fő gondja az maradt, mi lesz a magyar haza sorsa. Jöleső érzés lehetett számára visszavonultságában a székely szülőföld elismerése: Marosvásárhely díszpolgárává választotta.

Nagy Vilmost lemondása után – Tombor Jenő ezredes és Kiss János altábornagy társaságában – többször felkereste klotildligeti lakásában Bajcsy Zsilinszky Endre. Látogatónak visszatérő kérdése volt: miként ítéli meg a háború folytatásának lehetőségeit. Újra és újra kifejtette, hogy a háborút a németek elvesztették. 1944. október 15-én Klotildligeten örömteli meglepetéssel hallgatta a kormányzó kiáltványt, ám amikor újra megszólalt a rádió és bejelentette, hogy Szálasi fog szólni a „fegyveres nemzethez,” minden bizakodását és reménykedését halomra döntötte. Horthy békekereső akciója nem sikerült, a nyilasok átvették a hatalmat, elszabadult a terror.

A legmeglepőbb az volt, hogy a politikusok nagy része nem érezte e lépés rettenetes következményeit. Nem látták, hogy olyan ember kezébe került a hatalom, aki csak azért, hogy beteges államvezetési lázálmaikat megvalósíthassa, képes az országot pusztulásba

vinni. A Törvényhozók Nemzeti Szövetsége a nyilasok mellé állt, és József főherceggel az élen csatlakozott hozzá a felsőházi tagok egy része is. November 4-én még törvényes formát is adtak az eseményeknek azzal, hogy a képviselőház és a felsőház Szálasi „nemzetvezetővé” választotta, aki a Várpalota márványtermében, József főherceg jelenlétében, letette az esküt a Szent Koronára.

A kormányzó szilárdan hitt abban, hogy a tisztikar betartja esküjét és felsorakozik mögötte. Nem tudta elképzelni, hogy a tisztikarban akadhatnak olyanok, akik összeesküvést szőnek egy idegen hatalom érdekében és elárulják saját népüket, és inkább a német birodalom érdekeit képviselik, mint saját hazájukét.

A vezérkari tisztok nagy szerepet játszottak abban, hogy a Horthy kiugrása nem sikerült. Maga Beregffy (Berger) Károly honvédelmi miniszter mondta az egyik „Szálasi-féle” koronatanácson, amit többször is hangoztatott, hogy a nyilas hatalomátvétel nem ment volna olyan simán, ha a tisztikar és a vezérkar nagy része nem állott volna teljes tudásával és tetterejével a nyilaskeresztes párt és hungarista mozgalom mellé.

Nagy Vilmost már régóta figyelték a csendőrnemzők, végül november 16-án megjelentek klotildligeti villájában, letartóztatták és beszállították a svábhegyi Lomnic szállodában lévő nyilas fogházba. Ott találkozott Béla bátyával és még több politikai letartóztatottal, akikkel együtt 18-án a sopronkőhidai állami fegyintézetbe hurcolták. Onnan az oroszok közeledtére 54 politikai fogollyal Passauba, Pfarrkirchenbe, majd Barcsay Árpád csendőr alezredes vezetése alatt gyalogmenetben a gschaidreni internáló táborba vitték őket.

1945 április elején a Honvédelmi Minisztérium kérte Vajna belügyminisztert, hogy átvehesse a tisztí rabokat. Barcsay csendőr alezredes mindenáron meg akarta akadályozni a foglyok szabadlábra helyezését, arra készült, hogy átadja a foglyokat a Gestapónak. 1945. április 28-án reggel azonban megjelent öt vezérkari tiszt a Honvédelmi Minisztériumból és fegyverrel kényszerítették a csendőröket, hogy a foglyokat engedjék szabadon. Végül május 1-jén amerikai katonák hozták meg számukra a szabadságot.

Nagy Vilmos és Béla bátyja hazajövetelét Németországból magyar politikai foglyok és zsidó deportáltak segítették. A sátoraljaújhe-

lyi fegyház politikai foglyait 1944. szeptember 27-én a dachau koncentrációs táborba deportálták. Köztük volt Szegő Sándor és Borsa (Glück) Mihály. A felszabadulás után a München melletti hadifogolytáborban magyar katonatisztekkel ismerkedtek meg, akik szerettek volna hazajönni. A Magyar Fogoly Bizottság rendelkezett pecsétetes igazolvánnyal (angol-orosz nyelven), ami nélkül reménytelen lett volna elindulni. A magas rangú katonatisztek között volt nagybacsoni Nagy Vilmos és bátyja Béla is, akiket a legnagyobb tisztelettel és szeretettel vettek körül a deportáltak. A Fogoly Bizottság „új” neveket adott a tiszteknek, így a befogadás törvényessé vált. 1945. szeptember 1-jén indultak Dachauból és szeptember 9-én érkeztek Budapestre.

Nagy Vilmos és Groza Péter barátságát nem tepte szét a háború vihára. Mindketten egy évben születtek, egy osztályba jártak a szászvárosi református gimnáziumban. 1952-ben Groza Péter, a román nemzetgyűlés elnöke szervezte az 50 éves érettségi találkozót. Természetesen meghívta egykori osztálytársát, Nagy Vilmost is, aki azonban tájékoztatta, hogy nem kaphat útlevelet Romániába, ahol esetleg letartóztatják, mint Erdély visszafoglalóját, egyébként pedig nehéz anyagi körülmények között él, nincs pénze az utazásra. Groza intézkedett: rövidesen fekete autót érkezett útlevéllel, pénzzel. Nem volt akadály, hogy Nagy Vilmos részt vegyen az érettségi találkozón. Barátságuk másik példája, hogy amikor Nagy Vilmos fiát, Nagy Béla századost hazaárulás koholt vádjával letartóztatták és 10 évi börtönre ítélték, Groza Péter közbe lépésére 4 év után szabadon engedték.

A szabadság nem hozta meg Nagy Vilmos számára az igazi változást és a jogos elismerést. Az ötvenes években tudatosan elfelejtették, méltatlan, megalázó helyzetbe került, nem csak ő, az egész családja. Rangjától nem fosztották meg, de az 50-es években egy ideig nem kapott nyugdíjat. A családot kitelepítették, klotildligeti villáját a Honvédelmi Minisztérium szeretne volna megszerezni.

Gyógyír volt számára a volt munkaszolgálatosok, a Svájcban élő Weiss Manfréd család állandó érdeklődése és támogatása. Scheiber Sándor országos főrabbi rendszeresen látogatta és segítette Nagy Vilmost és családját. 1965-ben Izrael állam Yad Vasem Intézete az Igaz Emberek közé fogadta.

Végzetes esztendők című, 1986-ban megjelent könyvében, visszatekintve, így értékelte saját sorsát:

„... az események szédítő forgatagában megrendülve és értetlenül néztem hadseregünk pusztulását. Ma már higgadtabb észszel mérlegelve az eseményeket, magam is belátom, hogy ennek így kellett történnie. Az a hadsereg, amely a különböző különítmények rémuralmával kezdte el működését, az a tisztikar, amely fennen hirdette, hogy a németeket és az olaszokat megelőzve teremtette meg a fasizmus és a fehérterror uralmát, azok a tisztiek, akik szadista hajlandóságukat védtelen és fegyvertelen tízezreken tombolták ki, és az a hadsereg, mely huszonöt év szünet nélküli propagandája jóvoltából csak az ellenfél lebecsülését, becsmérlését tanulta meg, de a való erőviszonyok mérlegelését sohasem, s melyet át- meg átszótt a német kémek fizetett bérencek és hazaáruló Hitler hívők sátáni zsenialitással szőtt hálója, ennek a hadseregnek el kellett buknia, mert valójában sohasem az országért harcolt, hanem öncélúvá lett, s önálló állammá puffadt az igazi állam rovására.”

„Nem szereztek ezekre az időkre emlékezni, mert ezek az évek egyénileg és általános vonatkozásban is életem legszomorúbb szakaszát teszik. Ekkor jutottam katonai pályám legmagasabb fokára: miniszter lettem, és ekkor buktam a legnagyobbat is, mert mint politikai fogoly hat hónapig voltam a sopronkőhidai fegyházban, és miután a nyilasok kihurcoltak Németországba, további négy hónapig voltam internáló táborban.

Soha senkinek sem akartam ártani. Azt az elvet vallottam, hogy mindenkinek segíteni kell. És mégis, mi lett e magatartás jutalma? A kőhidai fegyház és az, hogy azok, akiknek érdekében oly sokat tevékenykedtem, éppen a tisztikar egy része fordult ellenem, akiknek a szemében a nevem a »Nagy Áruló«-t jelentette. Így hívtak a nyilas vezérkarriak akkor, amikor miniszter voltam, mert szerintük elárultam a vezérkart, elárultam a honvédséget, mert nem voltam híve a németeknek, nem voltam tengelybarát, és végül, mert az üldözött zsidóknak a pártjára keltem.

Mégis emlékeznek kell ezekre az időkre, ezekre a végzetes esztendőkre. Nem tehetem meg, hogy átadjam a feledésnek azokat az eseményeket, amelyeknek részese és néha irányítója is voltam”.

Nagy Vilmos a kiváló katona elsők között ismerte fel, milyen veszély fenyegette

Magyarországot a náci Németország, a nyilasok és az imrédysták részéről. Náciellenessége, törvényisztelete, embersége, az üldözöttek védelme igaz példával szolgált a vészkorszak embermentő tisztjei és katonái számára. 1942 szeptemberében a vezérkar és a Honvédelmi Minisztérium tisztikara előtti beszédében nem véletlenül hivatkozott a Bibliára és a Szolgálati Szabályzatra, amelyek a törvényt, az erkölcsöt és az iránymutatást rögzítették a számára.

Az elmúlt években, mint volt munkaszolgálatost, sokat foglalkoztatott ennek a művelt,

konzervatív, igaz magyar úrnak a sorsa. Nem tudtam beletörődni, hogy a hazáját, a honfitársait ennyire szerető bátor katona emléke a feledés homályába merüljön. Kezdeményezésemre a Magyarországi Zsidó Hitközségek Szövetsége és a Munkaszolgálatosok Országos Egyesülete javasolta a honvédelmi miniszternek, hogy emléktábla hirdesse nagybacsoni Nagy Vilmos érdemeit.

A kedvező döntés nyomán 2003. június 18-án a Hadtörténeti Intézet és Múzeum díszudvarán felavathattuk nagybacsoni Nagy Vilmos emléktábláját.

SZOLECZKY EMESE

AUSCHWITZ–BIRKENAU, AZ EMLÉK- ÉS KIÁLLÍTÓHELY

Az ICOM Magyar Nemzeti Bizottsága 2004. szeptember 30 – október 2. között tanulmányi kirándulást rendezett Lengyelországba, Krakókba és környékére. Az első kötött program Oświęcim volt, egy mocsaras, vizenyős területen fekvő kisváros, közlekedési csomópont, Varsótól 120, Krakótól mintegy 90 km-re. Az 1940-től Auschwitzként elhíresült haláltábor-emlékhelyen 26 nemzet gyászolja porrá és hamuvá lett, sokat szenvedett halottait.

1940. május 1-jén Himmler Auschwitz parancsnokává Franz Ferdinand Höss-t nevezte ki, aki Dachauban és Sachsenhausenban már bizonyította a deportáltak kezelésében való jártasságát. A tábor átadásakor 20 lakatanyaeépület állt, 14 földszintes és 6 emeletes; előbbiekre 1941–42 folyamán emeletet húztak; 8 új épület is készült, a gazdasági és konyhaépületek mellett összesen 28 barakk, amelyekben az átlagosan 13–16 000 fogoly elhelyezésére a pince- és padlásteret is kihasználták. Ma is mindegyik áll, ott a kétsoros szögesdrót kerítés is, előtte a valamikori tiltó tábla rekonstruált változata.

A gyakorlott magyar nyelvű idegenvezetőtől nyert tájékoztatás szerint évente mintegy 800 000 külföldi látogató keresi fel a múzeumot. Noha az itt megforduló tömeg hatalmas, és mi is többször találkoztunk-keveredtünk más csoportokkal, a tábor bejárásánál ez mégsem öltött zavaró mértéket: a vezetők végtelem ügyességgel irányították a csoportokat, s együtt, mégis elkülönülve mentünk végig az

egy-egy látóponcon. A vezetés szigorúan tényyszerű, szűkszavú, érzelmektől mentes, talán épp ezért sokkoló. A tábor bejárása során mindenki egyre komorabbá vált – nyomasztó és iszonyatos a helyszín.

Az Auschwitz-Birkenau Állami Múzeum kiállítóhelyként két alapegységre tagolható.

Egy részről adott a *lengyel állandó kiállítás*, amely – bármennyire is ide nem illőnek tűnik – tematikus és egyfajta skanzen-élményen alapul: a tábor jellegzetes és hírhedt pontjain vezet végig, s helyszínhez kötötten nyújt információkat, benyomásokat. Ennek részét képezi a hajdani barakkokban az áldozatoknak nemzeti hovatartozásuktól függetlenül emléket állító, valamint az egykori láger-komplexum kialakulását és működését bemutató tárlat, amely, értelemszerűen, csak a séta végére áll össze egységes képpé.

A másik alapegység elemei – az *egy-egy országok kiállításai* – egy-egy, eredendően az érintett nemzethez nem kötődő barakkban nyertek elhelyezést. Az első magyar kiállítás 1965-ben készült el, azt váltotta fel 1979-ben a Horn Emil által rendezett, 2002-ig látogatható, majd lebontott és a Holokauszt 60. évfordulója alkalmából megújított tárlat. Utóbbi kettő között a magyar kiállításrész hosszabb időn át zárva tartott, hiszen az új koncepció, forgatókönyv és látványterv a hazai szakmai fórumok véleményezése, nyilvános vita és zsűrizés után még egy körben megmérettetik: az Auschwitz területén épülő bármilyen kiállítás, bemutató, rendezvény megvalósulását végső soron egy